

Ә.С.Нұрмұхан*¹, Б.Әбдіғазилұлы¹, Г.К.Шахажанова²

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,

Алматы, Қазақстан

²Қ.И.Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық зерттеу университеті,

Алматы, Қазақстан

E-mail: asem.nurtukhan@mail.ru, b.abdigaziuli@mail.ru, sulnar79@mail.ru

Асқар Алтай шығармаларындағы интермәтіндік ерекшелік

Аңдатпа. Әдебиет – динамикалық құбылыс, ол үнемі өзгеріп, жаңарып отырады. Әдеби процесстің өзгеруі қоғамның әлеуметтік-мәдени өмірімен тікелей байланысты. Әдебиеттегі соңғы жаңалықтарды көркем шығармаларында орнымен қолдана білетін қазақ әдебиетінің бүгінгі өкілі Асқар Алтай шығармалары шын мәнінде ерекше ғылыми зерттеуді қажет етеді. Автор шығармаларындағы өзгешелік интермәтінділіктің сюжеттік желіге сай қолданылуы. Жұмыстың мақсаты да қаламгер қолданысындағы интермәтіндік ерекшеліктің шығармалардағы көрінісін анықтау болып табылады. Жазушы шығармашылығында ерекше назар аударатын мәселе – негізі ойдың берілу жолындағы ерекшелік. Автор негізгі ойды беруде интермәтінділікті ұтымды пайдаланады. Негізгі оқиға желісіне бұрын болған аңыз-әңгімелерді кіріктіру арқылы ойдың мазмұнын нақтылай түседі. Өмірде шынайы болған оқиғаны шығарма мазмұнына сай кіріктіру негізінде автор оқырманға жаңа ой тастайды, оқырманның жаңа білім алуына септігін тигізеді.

Автор шығармаларындағы тағы бір ерекше мотив – түстің берілу жолы. Асқар Алтай шығармаларында шындықты жеткізуде, кейіпкерге аян беруде, кейіпкерге жол нұсқауда түс мотиві көркем тәсіл болып қолданылады. Көркем шығармадағы түстің берілу жолы шығарма мазмұнының өрбуіне жаңа сипат береді. Шығарма кейіпкерлерінің түс көруі алдағы болатын оқиғаға кіріспе негізінде көрініс тауып отырады.

Жазба жұмысы кіріспе, талқылау мен нәтиже және қорытынды бөлімдерінен тұрады. Автор шығармаларындағы интермәтіндік ерекшелікті анықтау үшін қаламгердің бірнеше әңгімесі мен «Алтайдың алқызыл модағайы» романы талдауға алынды. Зерттеу нәтижесінде автор шығармаларындағы мәтіндік ерекшеліктер талқыланды.

Түйін сөздер: негізгі мәтін, екінші мәтін, түс, интермәтіндік, симулякр, мотив, деталь.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2023-144-3-160-168>

Кіріспе. Қазіргі қазақ прозасындағы шығармалар жаңа бағытта, өзгеше стильде, қызықты сюжеттік желіге құрылып жазыла бастады. Көркем шығармалардағы мәтінаралық, тұлғааралық қатынастардың түрлері, қызметі, сипаты өзгерген. Әдебиеттегі бүгінгі жаңашылдықты шығармаларында көркем түрде қолданып жүрген жазушылардың бірі – Асқар Алтай. Қаламгер шығармалары постмодернизм

бағытында жан-жақты талданып келеді. Жазушы дәстүрлі сюжеттік желіге құрылған баяндаудан гөрі, оқиға ішіндегі оқиға, кейіпкердің ішкі «менінің екіге бөлінуі», авторлық жеке көзқарастан гөрі шығарма кейіпкерлерінің ішкі ой-толғанысы, өзіндік тұжырымдары сынды мәселелерге айрықша ден қояды. Өзіндік қолтаңбасы бар қаламгер лабораториясы жан-жақты талдауды қажет етеді. Бұл еңбекте жазушы

шығармаларындағы интермәтіндік ерекшеліктерге назар аударылады.

Интертекстуалдылықты зерттеу теориялық және практикалық қатынастарда маңызды. Мәтіннің бұл көп өлшемді категориясы әдебиеттанудың өзекті мәселелерін шешуге, автордың жеке тұлғалық стилін тұтас қабылдауға тікелей жол ашады. Қаламгер өз шығармасын жазуда әрқашан бұрын алған мәдени-тарихи біліміне сүйенеді және де белгілі бір оқиғаны әсерлі, көрнекті жеткізу үшін өзінен бұрынғы авторлардың тілдік бірліктерін қолдануы мүмкін. Сондықтан қазіргі кезде әдеби мәтіндерді зерттеп, талдауда жиі кездесетін тәсіл – интертекст өзекті тақырыптардың бірі. Постструктурализм өкілдері Р. Барт, Ж.Деррида, Ж.Женетт, Ю. Кристева сонымен қатар М.М.Бахтин, Ю.Н.Тынянов, И.В.Арнольд, М.Б.Ямпольский сынды ғалымдар интертекстің зерттелуіне елеулі үлес қосқан болатын. М. М. Бахтин «бірде-бір сөз бірінші де, соңғысы да бола алмайды» кез келген шығарманы автордың ғана туындысы деп қараудың орнына, бұған дейін өмір сүрген адамдардың үні, авторды қоршаған жандардың сөзі деп қарастырған жөн деген пікір білдірген [1, 69]. Ю.Кристева интертекстуалдылықты ең алдымен мәтіндер динамикасы және кез келген мәтіннің басқа мәтінмен диалогқа түсе алу қабілеті деп санайды [2]. Француз әдебиеттанушысы Жерар Женетт мәтінаралық байланыс түрлеріне төмендегідей классификация жасаған болатын.

- Интертекстуалдылық – бір мәтінде екі немесе бірнеше мәтіннің болуы (цитата, аллюзия, плагиат және т.б.)

- Паратекстуалдылық – мәтіннің өзінің кіріспесіне, эпиграфына, эпилогына қатысы;

- Метатекстуалдылық – өзінің претекстіне пікір, жиі сыни пікір айта отырып сілтеме жасау;

- Гипертекстуалдылық бір тексте басқа текстті келемеждеу, пародия жасау;

- Архитекстуалдылық текстердің жанрлық байланысы, - деп интермәтіндіктің түріне сипаттама берген [3, 59].

Интермәтінділікті аса күрделі категория деп танымыз. Қазақ әдебиеттану ғылымында да бұл мәселе кеңінен қарастырылып жүр. Ж.Ә.Аймұхамбет: «Интермәтіндік функция атқара алатын элементтердің сипаты мен түрі сан алуан», - деп көрсетсе [4, 67], А.С. Әділова зерттеу жұмысында «интертекстер ғылыми айналымға постмодернистік әдебиетке қатысты енсе де, олар барлық әдеби ағымда жазылған шығармаларда кездесіп, түрлі қызмет атқарады: хабарлау, ойды дамыту, қорыту, бағалауыштық, модальділік тудыру, мәтін түзу сияқты қызметтері оларды тек жазба мәтіндерінде ғана емес, сөйлеу тілінде де қолдануға мүмкіндік береді» [5, 15] - деген пікір білдірген.

Жоғарыда келтірілген анықтамалар интермәтінділіктің күрделі категория екендігін көрсетіп тұр. Бұл категорияны көркем шығармада сюжеттік желіге сай кіріктіру жазушы шеберлігін көрсетеді. Себебі интермәтінділік шығармада негізгі мәтінде басқа мәтін элементтерін кіріктіріп, екі мәтіннің берік байланысуын сипаттайды. Сондықтан да жазушы Асқар Алтай шығармаларындағы интермәтіндік ерекшеліктердің сипаты мен мәнін нақтылаудың ғылыми қажеттілігі бар.

Зерттеу әдістері. Асқар Алтай шығармалары мен автордың «Алтайдың алқызыл модағайы» атты романы негізінде зерттеуге алынған бұл жұмыста талдау, салыстыру, жинақтау әдістері пайдаланылды.

Жазушы Асқар Алтай шығармалары постмодернистік бағытта жазылып жүргендігі кеңінен талқыланып келеді. Автор қазақ әдебиетінде жаңа үлгіде, метамәтіндік ерекшеліктер негізінде жазба жұмыстарын жүргізіп жүр деуге болады. Әр туынды өзіндік жазу стилімен, ондағы кейіпкер мінезінің әрқилығымен, оқиға желісінің кілт үзіліп жаңа мәтіннің кірігіп кетуі негізінде өрбуімен, шынайы оқиғаның көркем формада мүлдем жаңа леппен баяндалуымен өзгешеленіп тұрады. Автор қолтаңбасындағы осындай көркем ерекшеліктерді табу жұмыстың басты мақсаты болып келеді. Зерттеу барысында көркем мәтінді талдаудың интермәтінділік әдісі қолданылады.

Жазушының «Алтайдың алқызыл модағайы» («Алтай новелласы») шығармасында жұмыстың тақырыбына арқау еткен интермәтінділікті көптеп кездестіреміз. Шығармада қоршаған орта үшін қабылдауға қиын түрлі жағдайлар сипатталады. Бастапқыда Марқакөлдің сұлу табиғаты, Алтай өңірінің ерекше көз тартар әдемілігі суреттеледі. Осы сұлулық пен қоса бас кейіпкерлердің іс-әрекеттерін жіктеп жаза бастағанда оқырман танымы мен қабылдауы үшін өте қызық сюжеттік желі басталады. Қаламгер сипаттаған «махаббат үшбұрышы» мифологиялық сарынымен ерекшеленеді: Бұлабике мен оның махаббаты үшін күресіп жүрген екі қарсылас, аңшы Ұлар мен аю Айқоңыр. Қаламгер осы мәселені сипаттауда бұрыннан бізге аңыз, ертегі түрінде жеткен «аю мен адам» арасындағы ұқсастық пен байланысты, тіпті туыстық қатынасты тотемдік байланыс ретінде жеткізеді. Шығармада жазушының ендігі айрықша мән беріп, көңіл бөлген тұсы – Алтай өңірінде бұрыннан мекен етіп, жер бетінен жоқ болып кеткен қызыл қасқырлар. Қызыл қасқырлардың қайта оралуын армандап жүргенін бас кейіпкердің түс көруінде аңғарамыз. Жазушы осы ойын «Қызыл бөлтірік» повесінде де кеңінен суреттеген. Қызыл қасқырлардың тағдырына алаңдаушылық білдірген кейіпкер адам баласының табиғатқа келтірген зұлымдығын әшкерелейді, табиғат заңына қарсы шыққан адамзаттың теріс іс-әрекетін сынайды. Табиғат заңынан ажыраған адамға оның кесірі болатынын жазушының «Киллер сауысқан», «Кентавр», «Тасбақаның тақыры», «Қызыл бөлтірік» т.б. шығармаларында жан-жақты сипатталған.

Талқылау. Көркем шығармадағы интермәтіндік ерекшелікті танудың екі түрлі жолы бар: тар және кең мағынада. Тар мағынадағы ұғымы мәтін ішіндегі мәтін болса, кең мағынада әр мәтін басқа мәтінді игеру мен түрлендірудің нәтижесі болып табылады. И.В.Арнольд интермәтінділікті құрайтын элементтерге цитаталық тақырып, эпиграф, қыстырыңды романдар, хаттар, күнделіктер, цитаталар, аллюзия, реминисценцияны жатқызады [6, 34].

Ғалымның бұл топтамасы бойынша Асқар Алтай шығармаларынан төмендегідей интертекстерді кездестіреміз. Біріншіден, интермәтіндік ерекшеліктердің эпиграф ретінде берілуі. Жазушы А.Алтайдың «Қызыл бөлтірік» повесінің эпиграфы орыс тілінде: «Не буду я больше проклинать землю из-за человека, потому что помыслы человека с юности злы, не стану я больше поражать все живое, что я сотворил» (Книги Бытия «Древнееврейская литература») [7, 134]. Шығарманы оқи отырып автордың дәл осы жолдарды эпиграф ретінде алғанының бірнеше себебін түсінуге болады. Біріншіден, өз эгосын қанағаттандыру үшін адам баласының кей сәтте аяусыз болатындығын меңзейді. Мәселен, немересі Архаттың қалжыраған атасының ауруына мән бермей «межелі орынға жетсем екен, апанды тапсам екен» деген бала қызығушылықты ойы болса, атасы ауруына да, ауа-райына да қарамай, немересінің алғашқы аңшылық сапарында олжалы болып келуін ғана діттегені, салдарын ойламауының кесірі оқырманға ой салып тұр...Дер кезінде салқынқандылық танытпау, ақылға жүгінбеудің салдары шығармада ашық суреттеліп тұр.

Интермәтіндік ерекшеліктің бірі мәтін ішінде екінші мәтіннің кіруі. «Қызыл бөлтірік» повесінде автор екі аңызды қосымша мәтін ретінде келтіреді. Бірінші аңызды әжесінің тарқатуы: «Қан сел боп ақты. Адамдар аяушылық дегенді ұмытты. Тасыған тау өзендері күрең түске боялып, арыны басыла ағып, қырғы қасаптан ауаны күлімсі иіс қаптап, қолқаны атты. Адамзат баласының көзіне қан толды. Қасқыр қоймай қыратындар күллі ұшқан құс, жүгірген аңды құтқармады. Адамзат тірі табиғатқа абат ақыл-оймен қайғылы қиянат жасады» [7, 155] деген жолдардан адам баласы эгосын қанағаттандыру үшін расында тым қатыгез болатындығын, кектенгенде аяушылық сезімін, ақыл-ойын ұмытатын пенде екенін суреттейді. Автор осы аңызды екінші мәтін ретінде келтіре отырып жоғарыда келтірілген эпиграфтың мазмұнын да аша түседі. Сонымен қатар жазушы осы шығармасында қызыл қасқырлардың тағдырын ерекше назар аудартып жазады. Қызыл қасқырлардың

бұрыннан киелі Алтай өңірін мекендегені туралы халық арасында күні бүгінге дейін түрлі аңыз-әңгімелер айтылып жүр. Жазушы осы аңыз-әңгімелерді негізге ала отырып шығармаға мифтік элементтерді ұтымды кіріктіре білді. Себебі «Алтайдың алқызыл модағайы» романы «Алтай новелласы» деп те беріліп, роман-миф болып талданып келеді. Мұнда жазушы мифті көркем мәтінге сюжеттік желінің мазмұнына сай кіріктіріп отырған.

Адам танымы үшін қабылдауға қиын соғатын табиғат тағысы Айқоңыр аю мен аңшы жігіт Ұлардың махаббат таласы адам санасында ұзаққа дейін сақталатыны анық. Романда сипатталатын бұл оқиға желісі де әлдеқашан бұрын болғанын аңғартады. Аю мен аңшының қыз үшін күресі мифтік сарын негізінде құрылған деуге болады. Мұндағы мифтік сарын бас кейіпкерлерді сипаттағанда да айқын көрініс табады. Бұлабике бейнесі мифологиялық кейіпкер ретінде суреттеледі: оның өмір салты, тұрмыс-тіршілігі, мінезі көп суреттеле бермейді. Оның негізгі миссиясы өзінің әйелдік міндетін, ұрпақ жалғастығын жалғастырып, өлу. Автор осылайша Бұлабикенің тағдырын анасының тағдырымен ұқсас етіп көрсетеді. Анасы да толғақ барысында өмірмен қош айтысқан, Бұлабике де өмірге перзент әкеледі де, сол сәтте қайтыс болады. Шығармадағы Бұлабике Алтай өңірінің ең ерекше табиғи жаратылысы болып суреттеледі. Ол адам тағдырына да жабайы жануар тағдырына да әсері бар асыл бейне ретінде танылады. Сонымен қатар мұндағы автор енгізген көркем детальдың бірі – маралдың Бұлабикенің сүйікті жануары болуы. Мұндағы ақ марал тотемдік бейне ретінде сипатталады, ол адам өміріне де жабайы жануар әлеміне де қатысты. Бас кейіпкер Бұлабике өзен жағасында аю Айқоңырдың шапқысына тап болған сәтте, аңшы жігіт Ұлардың оны қорғап қалуы негізінде Бұлабикенің де адам тағдырына, жабайы жануар тағдырына әсер еткен бейне екендігін көреміз. Ғашығына айналған Ұлардың тағдырына қиянат етпеу үшін, жабайы жануар аюдан көрген қорлығын ағаларына, туыстарына, тірі жанға тіс жарып айтпаған. Қыздың сүйіктісіне деген

шынайы сезім пәктігін осы іс-әрекеті әдемі көрсетіп тұр.

Негізгі мәтінге кіріге берілетін екінші мәтінді қолдану арқылы автор оқырманға жаңа ақпарат береді әрі сюжеттік желіні кеңейте түседі. Мұндағы басты назар аударатын мәселе екінші мәтіннің бірінші мәтінмен мазмұндық ұқсастықта болуы. Қаламгер негізгі сюжеттік желіге қоса екінші мәтін беруі арқылы оқырманға жаңа ой салады, оқырманды тәрбиелейді, осы бір мәтін негізінде жаңа ақпарат тарқатады. Мәселен, «Алтайдың алқызыл модағайы» романында аңшылыққа шыққан аңшылар мен бақсының әңгімесінде автор бір әлқиссаны қосымша кіріктіреді. «Табиғатта осындай ғажап жайлар болады екен. Кісікиік пен аңшы араларында аңсар сезім күш алып, жарық дүниеге жүндес ұрпақ келеді. Бірақ осы бір жай адамдар жанарынан қалыс қалмаған... Жаны ышқынған Кісікиік-қатын жүндес сәбиін қолын қол, бұтын бұт қып айырып, қан-қан күйі құм ішіне лақтырып жіберіп, дөйдалаға безе жөнеліпті. Аңшы жігіт болса, ат жалын уыстап зар құшқан екен» [8, 159]. Автор осы бір әлқиссаны беру арқылы адамзаттың табиғатқа төндірген қаншама қауіп-қатері мен залалы туралы айтқысы келген сияқты. «Өр Алтайда аюдан басқа да жыртқыш бар, ол жыртқыштың аты – адам» деген жолдардан автор адам баласының табиғат заңына бағынбай, өзі үстемдік еткісі келетінін, бірақ түбі оның дұрыс болмайтындығын жеткізгісі келеді. Бұның астарында автор үлкен мәселені көтеріп отыр. Осы ойын «Кентавр», «Құланның ажалы», «Қызыл бөлтірік» шығармаларында да кеңінен тарқатады.

Көркем шығарманың ерекше фрагменті – түс. Автор түсті сюжеттік желіні дәлелдей түсу үшін, кейіпкер бейнесін тереңірек ашу үшін, жаңа ақпаратты қызықты түрде жеткізу үшін, қосымша ақпаратты толықтыру үшін осы элементті қолданады. А.С.Ремизов көркем шығармада әдеби түстің екі түрін ажыратады, бірі түстің көркемдік бөлшек ретінде берілуі, екіншісі түстің ерекше шындық ретінде көрінуі. Жазушы Асқар Алтай шығармаларында да түстің екі түрін кездестіруге болады. Мәселен «Алтайдың алқызыл модағайы» романында жазушы бас кейіпкер Ұлардың

түсінде әкесінің өлімін көруі түстің ерекше шындық ретінде берілуін көрсетеді. Автор «түсті» көркем деталь ретінде пайдаланады. Ұлар әкесінің не тірі не өлі екенін қанша жыл білмей жүреді. «Өзекті жанға – бір өлім» деген бұғалдырықтай ой бұлаң ете түседі. Адам болып туған соң адам болып өле білу керек. Адамға ақ өлім керек десе де тәңірінің бұйрығынан аса алмайсың... Ақ өлім әркімге бұйыра бермейді, бұйырса әкесі мен шешесіне бұйырар еді ғой. Тәңірі танытқан өз түсіне сенсе, әкесі алмағайып аң соқпақта арманда кетіпті...Кейіпкер түсінде осы сұрағына нақты жауап алады. «Алқалы тезге түспеген алтын басы құрулы кезге ілігіпті...Қанды қарауылға тігіліпті. Әлде аңға, әлде адамға құрылған казак-орыс пен кержақ орыстың бірінің ажал аңсаған мылтығынан мерт болыпты. Оған да бірақ түс – куә, түс – болжау...[8, 78]». Автор жаңа ақпараттың берілу формасын осы бір көркем детальды шығармаға енгізу арқылы көрсетеді. Бұл оқырман үшін де қызық, бір сарынды сюжеттік желі емес, жаңа деталь, көркем форма арқылы жеткізу шығарма бойына да өн мазмұн үстей түседі.

Интермәтіндік ерекшеліктің бірі – симулякр. Симуляр дегеніміз түпнұсқаны да (объектіні) де, көшірмені де (заттың ұқсас бейнесі) жоққа шығаратын белгі. Симулякр – өзінің жеке басын жоғалтқан бейне [9, 53]. «Алтайдың алқызыз модағайы» романында да аюдың түс көруі арқылы автор кейіпкер аюдың ішкі жан-дүниесін тереңірек ашуға соның негізінде іс-әрекеттерінің жүйелілігін көрсетуге тырысқан. Шынайы өмірде аю түс көре ме? деген сұрақ пайда болады. Ендеше автор аюдың түс көруін шығармаға неге кіріктірген, соны пайдаланудағы мақсаты қандай екенін шығарма мәтінінен алынған үзінділерден байқап көрейік. «Айқоңырдың қоңыр көздері алдында аппақ әлем толқып тұр. Сейілер емес. Алып Айқоңыр да өн бойын еріткен жұмбақ сезімнен сергір емес...Тамыр-тамырын қуалаған қуат та ләззатшыл сезімдерін шабақтайды-ай кеп! Аппақ дүние арасынан әлдебір сұрғылт сұлба ерекше көзге шалынды. Сұлба – сұлба емес, адам тәні. Әйел тәні екен. Әйел тәнін жылытқысы келгендей бауырына тартады. Аюдың қояншық сезімдері қайта селт ете қалады. Қызуы көтеріліп, жыңды

жаны қозады...Қысқы ұйқы көк желкесінен басады [8, 131]». Жазушы Асқар Алтай осы романның сюжеттік желісі өмірден алынған оқиға, яғни Алтай өңірінде әйелдің сұлу тәніне аю жемтігі ретінде емес жыртқыштық құмарлығы, еркектік құмарлығы ауып, жаңа көмілген бейітті қопарып, қыз тәнін қорлағаны шынайы өмірде болған деседі. Осы оқиғаны мейілінше көркем әрі шынайы жеткізу үшін автор аюдың «түс көруін» шығармаға кіріктірген. Жоғарыда келтірілген үзіндіден аюдың да «тірі пенде» екенін, оның да құмарлық, жыртқыштық сезімдері болатынын көрсетеді. Бірақ шын мәнісінде біз бұны тек көркем шығармадағы бейне ретінде ғана қарастырамыз, сол үшін де оны симулякр деп танимыз...Автордың «Қызбейіт» әңгімесіндегі аю образын да симулякр деп қарастырамыз. Әңгімедегі үзіндіге назар аударайық «Күшті қолдары лезде жұмсақ топырақты шашып-шашып тастап, мәйіттің бетіне төселген жуан қызыл қарағай бөренелерді қопара бастады. Ол біраз әуреленді де, көрге түсіп, мәйітті көтеріп көр шетіне қойды...Осы кезде табиғатта ғана кездесетін бір күтпеген жағдай пайда болды. Тарқатылған шаштың хош иісі мен қыздың көзін жұмған сұлу сымбатына аюдың еркектік намысы ояңды. Бұл тіпті адам сенбейтін жай еді. Бірақ бұл да бір табиғаттың жұмбағы. Тағының ашқарақтығын сезім құштарлығы жеңген...» [8, 18]. Бір қарағанда оқиға шындыққа мүлдем жат сияқты, бірақ автордың айтуы бойынша Алтай тауларында мұндай оқиғалар көп болған дейді. Уақыт өте келе аңыз-әңгімеге айналған деп көрсетеді.

Жазушы Асқар Алтайдың жоғарыда талданған шығармалары негізінде автордың тілдік қолданысындағы интермәтіндік ерекшеліктер айқындалды.

Нәтиже. Кез-келген жазушыны өзгеден ерекшелеп тұратын жазу стилі, өзіндік қолтаңбасы болады. Бірі сюжеттік желіні бөлмей тұтас баяндауды мақсат етсе, бірі негізгі ойды оқырманның өз шешіміне қалдырса, бірі ащы шындықты бүкпесіз бәз қалпында келтіреді. Ал жазушы Асқар Алтай болса оқырманға ой салады, негізгі мәтін төңірегінде бірнеше әлеуметтік астары бар мәселелерді көтереді. Сол үшін де автор шығармаларының көтерер

жүгі ауыр. Жоғарыда талданған әңгімелер мен «Алтайдың алқызыл модағайы» романында автор бір сюжеттік желіге құрылған әңгімені баяндай отырып, негізгі мәтінге қосымша мәтінді кіріктіріп жаңа тақырыпты аша түседі. Қаламгердің бұл жазу стиліндегі қолданыс интермәтіндік ерекшелік деп танылып, ол бірнеше мысалдармен нақтылана түсті.

«Алтай новелласы» роман-миф болып аталатын бұл шығармада мифтік элементтерді көптеп кездестіреміз. Бас кейіпкер, Ұларбейнесінағызмифологиялық бейне ретінде сипатталған. Ол – киелі Алтай өңірінің ұрпағы, сол мекеннің қорғаушысы, сақтаушысы. Оның бойындағы қысы-жазы тек теріден ғана жасалып киілетін киімдері соның айғағы, ол Алтайдың перзенті, Алтайдың бөлінбес бөлігі, Алтайдың жалғасы. «Ұлар жолы – жалғыз ғұмыр кешу, ерікті өмір сүру» [8, 116]. О баста Бұлабикемен де қосылып, ел-жұрттан қашып, бірге бола алмағандығының себебі де сол, ол өзін Алтайдан жырақ елестете алмайды, оның бары да нары да – киелі Алтай жері.

Ұлардың қарсыласы болып сипатталған аю Айқоңырдың бейнесінде де мифологиялық кейіпкерге тән белгілерді байқаймыз. Айқоңыр ойлана алады, талдау жасай алады, уайымдай алады, қыз тәнін көргенде еркекке тән қызығушылық сезімі мен құмарлық сезімін сезіне алады.

Жазушы Асқар Алтай «Алтайдың алқызыл модағайы» атты романында көне архетиптік түсініктер мен іс-әрекеттерге авторлық негізде жаңа түсініктеме береді. Қазақтар тасбақа мен қарғаны ең ұзақ өмір сүретін табиғат құсы мен бауырымен жорғалаушы деп санайды. Осы жануарлардың ұзақ өмір сүруі, өміршендігі ретіндегі архетиптік бейнесі шығарманың шарықтау шегі болып саналады. «Табиғаттың талай сырын білетін аңшы Ұлардың тасбақаны табуында да қорытынды мағына жатыр. Оның мақсаты тасбақа аузындағы сары шөпті иемдену. Сол шөп көптеген аурудың емі, оны мейір деп те атайды» [10, 25]. Романның соңында қыз үшін күрескен осы екі мифологиялық кейіпкер бір моланың басында бірдей уақытта көз жұмады. Тірі пенде, аң

тағысы солардың махаббат күресі ғана емес, бұның мағынасы әлдеқайда тереңде. Әйел махаббатына ер азамат қана лайық деген біржақты қорытынды айтылмаған, аюдың да өзіне ғана тән таза махаббаты сипатталған. Еркек кіммен болса да өз сүйіктісі үшін соңғы демі үзілгенше айқасқа дайын екендігін, еркек те жыртқыш меншік иесі екендігін меңзеп тұр.

Автордың осы романы мен жоғарыда талданған әңгіме, повестері негізінде интермәтіндік ерекшелік туралы талдаулар жасалды. Интермәтіндік дәстүрлі түрде ретроспективті категория ретінде қарастырылатыны анықталды.

«Интертекстуалдылық берілген мәтіннің ішінде жасалған мәтіндік интеракцияны білдіреді. Оны қабылдайтын субъект интермәтіндік құбылысты осы мәтіннің оқиғаны қалай түсіндіретінін және оны өзіне қалай орналастыратынын көрсететін көрсеткіш ретінде түсінеді» [11, 443].

Асқар Алтай шығармашылығын оқи отыра оның шығармадағы негізгі ойды жеткізе отырып, оқырман танымы үшін пайдалы, қызықты ақпаратты кіріктіре ұсынуы негізінде, жазушы шығармашылығында интермәтіндіктің үлкен категория екендігі анықталды.

Қорытынды. Әлем әдебиетіндегі заманауи өзгерістер мен үрдістерді қазақ әдебиетіне көркем түрде кіріктіріп, шығарма мәтінін дәстүрлі сюжеттік желіге құрылған баяндаудан гөрі оқиға ішіндегі оқиғаға, кейіпкер «менінің» өзіндік ішкі ой-толғанысына баса назар аударатын жазушы Асқар Алтай шығармашылығы кең қырлы. Негізгі суреттеліп отырған оқиға мазмұнын тереңірек ашу үшін метамәтінді кіріктіріп, екі мәтінге ортақ байланысты көрсету шын мәнінде үлкен шеберлікті қажет етеді. Асқар Алтай шығармаларының тереңдігі де осында жатыр деуге болады.

Жазушының «Алтай новелласы» роман-миф деп аталуының да бірнеше себебі бар: Асқар Алтай осы шығармасын жазуда қазақтың бақсы мен емшілер туралы аңыз-әңгімелерін, тотемдік сенімдерін, көк түріктің әлем туралы түсініктерін интермәтін ретінде кіріктірген. Постмодернистік тәсілді қолданған жазушы шынайы өмірде ешқалай да бірге

бола алмайтын үш кейіпкердің махаббатын суреттей отырып, автор бұл жағдайдың соңғы шешімін оқырманның өз ой-талқысына қалдырады.

«Қызыл бөлтірік» деп аталатын повесінде қаламгер назар аударған басты мәселе – кезінде Алтай өңірін мекен етіп, кейін жер бетінен жоғалып кеткен қызыл қасқырлар тағдыры. Жазушы қасқырды көк түріктің киелі жануары, ата-баба табынған жануар, пәле-жаладан қорғайтын жануар ретінде суреттейді. Қызыл қасқырлардың тағдырына адамзаттың төндірген қауіп-қатерін, қатігездігін сипаттай келе, «табиғат пен адам» үйлесімі жойылмау керектігін алға тартады. Адам табиғаттың бір бөлшегі, сондықтан табиғи заңдылыққа бағыну, оған құрметпен қарау адам баласының тікелей міндеті екендігін көрсетеді. Егер «табиғат пен адам» үйлесімі бұзылса оның салдары үлкен қауіп-қатерге айналатындығын автор

кіріктерген интермәтіндер арқылы аңғаруға болады.

Қаламгер шығармаларында ежелгі наным-сенімдерді, қазақтың танымында көк тәңірімен тілдесе алатын ерекше адамдарды, бақсыларды солар туралы тараған аңыз-әңгімелерді интермәтін ретінде кіріктірген. Біріншіден, сюжеттік желіні қызықтыратын көркем тәсіл ретінде қолданса, екіншіден автор әр шығармасында оқырманға өткен тарихтан сыр шертетін аңызды кіріктіру арқылы, «өткенсіз бүгіннің жоқ», «тарихты білмек әркімге парыз» деген ойын әдемі жеткізе білген.

Жоғарыда талданған автордың әңгімелері мен «Алтайдың алқызыл модағайы» романының интермәтіндік ерекшелігін анықтау барысында психологиялық ой-түйіндер мен жеке авторлық ерекшелік туралы қорытынды жасалды.

Әдебиеттер тізімі

1. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского. – Москва: «Азбука», 2016. – 416 с.
2. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман // Диалог. Карнавал. Хронотоп. Витебск. - 1993. - № 4. - С. 5.
3. Женнет Ж. «Фигуры: Работы по поэтике» // Сабашников, 1998. - Т. 1-2. - 944 с.
4. Аймұхамбет Ж. Сөз өнеріндегі мәтін мен шығарма кеңістігі. Монография – Астана: «Мағжан», 2018. – 128 б.
5. Әділова А. С. Қазіргі қазақ көркем шығармаларындағы интертекстуалдылықтың репрезентациясы, семантикасы, құрылымы. Фил.ғыл.док. дисс.авторефераты. – Алматы, 2009. – 59 б.
6. Арнольд И.В. Проблемы диалогизма, интертекстуальности и герменевтики (в интерпретации художественного текста): лекции к спецкурсу // И. В. Арнольд; Рос. гос. пед. ин-т им. А. И. Герцена. - СПб.: «Образование», 1995. – 72 с.
7. Алтай А. Аютамыр. Әңгімелер мен повестер. - Алматы: «Мазмұндама қоғамдық қоры», 2022. – 272 б.
8. Алтай А. Алтай новелласы. Роман, повесть, новелла. - Алматы: «Атамұра», 2003. – 304 б.
9. Делез Ж. Платон и симулякр // Новое литературное обозрение. – 1993. – № 5. – С.45-56.
10. Жолдасбекова Б.Ө. Интертексты романа Аскара Алтая «Алтайская новелла» // Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті хабаршысы. - 2018. - №1, 23-27 б.
11. Kristeva J. Narration et transformation // Semiotica. - 1969. - Vol. 1.- № 4.

References

1. Bahtin M.M. Problemy poetiki Dostoevskogo [Problems of Dostoevsky's poetics] («Azбука», Moscow, 2016, 416 p.). [in Russian]
2. Kristeva Yu. Bahtin slovo, dialog i roman [Bakhtin word, dialogue and novel], Dialog. Karnaval. Hronotop, Vitebsk [Dialogue. Carnival. Chronotope. Vitebsk], 4, 5 (1993). [in Russian]
3. Zhennet Zh. Figury: Raboty po poetike [Figures: Works on Poetics], Sabashnikov [Sabashnikov], 1-2, 944 (1998). [in Russian]

4. Aımyhambet Zh. Soz onerindegi matin men shygarma kenistigi. Monografiya [The space of a text and a work in the art of words]. Monograph. («Magzhan», Astana, 2018, 128 p.). [in Kazakh]
5. Adilova A.S. Kazirgi kazak korkem shygarmalaryndagy intertekstualdylyktyн representaciyasы, semantıkasy, kyrylymy [Representation, semantics, structure of intertextuality in modern Kazakh works of art]. Abstract of the diss. of the Doctor of Philology (Almaty, 2009, 59 p.). [in Kazakh]
6. Arnold I.V. Problemy dialogizma, intertekstual'nosti i germeneyvtiki (v interpretacii hudozhestvennogo teksta): lekciı k speckursu [Problems of dialogism, intertextuality and hermeneutics (in the interpretation of a literary text): lectures for a special course]. A. I. Herzen Russian State Pedagogical Institute. («Obrazovanie», SPb, 1995, 72 p.). [in Russian]
7. Altay A. Ayutamyr. Angimeler men povester [Ayutamyr. Novellas and short stories]. («Mazmyndama kogamdyk kory», Almaty, 2022, 272 p.).
8. Altay A. Altay novellasy. Roman, povest', novella [Altay Novella. Novel, story, short story] («Atamyr», Almaty, 2003, 304 p.). [in Kazakh]
9. Delez Zh. Platon i simulyakr [Platon and the Simulacrum], Novoe literaturnoe obozrenie [New Literary Review], 5, 45-56 (1993). [in Russian]
10. Zholdasbekova B.O. Interteksty romana Askara Altaya «Altajskaya novella» [Intertexts of the novel by Askar Altay «Altay Novella»], Al-Farabi atyndagy Kazak yltyk universiteti habarshysy [Bulletin of the Al-Farabi Kazakh National University], 1 (169), 23-27 (2018). [in Kazakh]
11. Kristeva J. Narration et transformation, Semiotica, 1 (4) (1969).

А.С.Нурмухан¹, Б.Әбдигазилулы¹, Г.К.Шахажанова²

¹Казахский национальный педагогический университет им. Абая, Алматы, Казахстан

²Казахский национальный технический университет им. К.И.Сатпаева, Алматы, Казахстан

Интертекстуальная особенность в произведениях Аскара Алтая

Аннотация. Литература – это динамическое явление, которое постоянно меняется и обновляется. Изменение литературного процесса напрямую связано с социокультурной жизнью общества. Произведения современного представителя казахской литературы Аскара Алтая, умеющего использовать последние новшества в художественных произведениях, действительно требуют особого научного изучения. Отличие авторских произведений заключается в использовании интертекстуальности в соответствии с сюжетной линией. Цель работы - определить выражение межтекстового признака, используемого писателем в произведениях.

Особое внимание в творчестве писателя уделяется вопросу об особенностях пути передачи мысли. Автор рационально использует интертекстуальность в передаче основной мысли. Конкретизирует содержание мысли, интегрируя ранее существовавшие легенды в основную сюжетную линию. На основе интеграции реального в жизни события в содержание произведения автор бросает читателю новые мысли, способствует получению читателем новых знаний.

Еще один особый мотив в творчестве автора – способ видения сновидений. В произведениях Аскара Алтая мотив снов используется как художественный прием передачи истины, придания герою видения, руководства героем. Способ видения снов в художественном произведении придает новый характер развитию содержания произведения. Сновидения героев произведения отражаются на предисловии к предстоящему событию.

Письменная работа состоит из введения, результатов, обсуждения и заключения. Для выявления интертекстуальной специфики в произведениях автора было проанализировано несколько рассказов писателя и роман «Алтайская баллада». В результате исследования были обсуждены текстовые особенности произведений автора.

Ключевые слова: основной текст, дополнительный текст, сон, интертекстуальность, симулякр, мотив, деталь.

A.S.Nurmukhan¹, B.Abdigaziuly¹, G.K.Shakhazhanova²

¹*Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan*

²*K.I. Satbayev Kazakh National Technical University, Almaty, Kazakhstan*

Intertextual feature in the work of Askar Altay

Abstract. Literature is a dynamic phenomenon that is constantly changing and being updated. The change in the literary process is directly related to the socio-cultural life of society. The works of a modern representative of Kazakh literature Askar Altay, who knows how to use the latest innovations in works of art, really require special scientific study. The difference between the author's works is the use of intertextuality in accordance with the storyline. The purpose of the work is to determine the expression of the intertextual feature used by the writer in the works.

Special attention in the writer's work is paid to the issue of the peculiarities of the way of thought transmission. The author rationally uses intertextuality in the transmission of the main idea. Concretizes the content of thought by integrating pre-existing legends into the main storyline. Based on the integration of a real-life event into the content of the work, the author throws new thoughts to the reader, contributes to the reader's acquisition of new knowledge.

Another special motif in the author's work is the way of seeing dreams. In the works of Askar Altay, the motif of dreams is used as an artistic method of conveying the truth, giving the hero a vision, guiding the hero. The way of seeing dreams in a work of art gives a new character to the development of the content of the work. The dreams of the heroes of the work are reflected in the preface to the upcoming event.

The written work consists of an introduction, results, discussion and conclusion. To identify the intertextual specificity in the author's works, several short stories of the writer and the novel "Altaydyn alkyzyl modagayy" were analyzed. As a result of the research, the textual features of the author's works were discussed.

Keywords: main text, additional text, dream, intertextuality, simulacrum, motive, detail.

Авторлар туралы мәлімет:

Нұрмұхан Ә.С. – 1-ші курс докторанты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан.

Әбдіғазилұлы Б. – ф.ғ.д., профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан.

Шахажанова Г.К. – PhD, аға оқытушы, Қ.И.Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық зерттеу университеті, Алматы, Қазақстан.

Nurmukhan A.S. – PhD student, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.

Abdigaziuly B. – Doctor of Philological Sciences, Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.

Shaxazhanova G.K. – PhD, Senior Lecturer, K.I. Satbayev Kazakh National Technical University, Almaty, Kazakhstan.